

Abstract van de Afstudeerscriptie van
João Luiz van Ham Mello, 25 jaar, opleiding Toerisme.

Holambra, een stukje Nederland in Brazilië: De ruimtelijk-landschappelijke gevolgen van het stedenbouwkundige beleid gericht op de toeristificatie van het stadsgezicht.

Introductie

Dit abstract presenteert het afstudeeronderzoek genaamd "Holambra, een stukje Nederland in Brazilië: De ruimtelijk-landschappelijke gevolgen van het stedenbouwkundige beleid gericht op de toeristificatie van het stadsgezicht". Het onderzoek is verricht door bachelor student João Luiz van Ham, ter voltooiing van zijn opleiding Toerisme aan de Federale Universiteit van Minas Gerais in 2015. De samenvatting benadrukt zowel de interesses en doelstellingen als de resultaten van het onderzoek, om het belang van het thema voor de ontwikkeling van het toerisme in Holambra aan te tonen.

De stad Holambra ligt in de metropolitaanse regio Campinas en is 134 kilometer van São Paulo verwijderd. De meeste van haar ca. 13.000 inwoners hebben de dynamische stedelijke ontwikkeling van de laatste 15 jaar niet meegemaakt. De nieuwe bewoners kennen de stad niet als een plek waar op straat iedereen elkaar kende, waar weinig auto's reden, er op de hoek Nederlands werd gesproken, de huizen lage hekken hadden en het leven rustig zijn gang ging. Deze nieuwe inwoners zijn over het algemeen naar Holambra gekomen op zoek naar een beter leven waar hun kinderen vrijuit zouden kunnen spelen, de lucht zuiver was en waar een hechtere gemeenschap zou zijn, met mooie stadsgezichten en een pseudo veiligheidsgevoel. Tegenwoordig zijn er meer auto's, zijn de muren hoger, is de Nederlandse architectuur nep, spelen kinderen videogames en is het stadsgezicht geïdealiseerd.

Het onderzoek dat wordt belicht in dit abstract had als doel het verzamelen van al de persoonlijke vragen ontstaan uit de waarneming van de stedelijke dynamiek van Holambra, met het oogmerk om die te verklaren vanuit het perspectief van de toeristische ontwikkeling. De studie gaat over de sociale en ruimtelijke gevolgen in de stad, waargenomen vanuit het stedelijk beleid, dat wordt toegepast sinds Holambra een zelfstandige gemeente is geworden (1991). Sinds die periode is Holambra een ontwikkelingstraject ingeslagen gebaseerd op bloemen- en plantenteelt, landbouw en toerisme.

Als een stad die in 1948 door Nederlanders is gesticht, heeft Holambra nog steeds vele zichtbare Europese karakteristieken. In het algemeen hebben Braziliaanse steden, die vooral door Europese immigranten zijn gekoloniseerd, culturele eigenschappen en verschillen die de aandacht trekken van Braziliaanse toeristen. Die variatie komt vooral tot uiting in lokale architectuur, gastronomie, evenementen en lokale feesten.

Holambra is een voorbeeld van een stad die heeft geïnvesteerd in het opbouwen van een toeristische bestemming. De recente stichting en gemeentelijke zelfstandigheid hebben er voor gezorgd dat de stad de sterke band met de Nederlandse cultuur kon handhaven. Er wordt zelfs een stedenbouwkundig beleid gevoerd die de toeristische ontwikkeling bevordert met de bouw van gevels, toeristische attracties en openbare ruimtes voor collectief gebruik.

Wat zijn de gevolgen van dit stedelijk beleid die als doel hadden en hebben om het toerisme te bevorderen? Zijn de doelstellingen gehaald? Respecteren zij een ontwikkelingslogica gebaseerd op coöperatieve beginselen, de Nederlandse cultuur en duurzaamheid? Een aantal van deze antwoorden zijn het resultaat van de studie die hier gepresenteerd wordt.

Toeristisch stadsgezicht

Het eerste deel van de studie beoogde het beschrijven van het stadsgezicht van Holambra dat is ontwikkeld en vormgegeven voor het toerisme. Dit stadsgezicht bestaat uit materiële en immateriële elementen die gerelateerd zijn aan de lokale cultuur die in de loop der jaren door Nederlanders en Brazilianen is opgebouwd. Als men spreekt over lokale cultuur, is dat in brede zin de weerslag van de resultaten van de sociale verhoudingen zoals die in de loop der tijd zijn ontwikkeld en van de fysieke en psychosociale constructies die een bepaald territorium vormen. Het toeristische landschap in kwestie is een ruimtelijke eenheid die de historische stad en de commerciële stad samenbrengt en wiens bij elkaar komen door Ashworth & Tunbridge (2000 *apud* Hayllar *et al*, 2011) de toeristische stad genoemd wordt. De toeristische stad is dan ook samengesteld uit historisch-culturele elementen, zoals de fazenda (landgoed) van de oude Nederlandse kolonie (historische stad) en de belangrijkste concentraties van winkels en lokale diensten (commerciële stad). Het toerisme ontwikkelt zich waar de culturele interesses en de beschikbaarheid van diensten in de stad samenkomen. Het is belangrijk om op te merken dat acties en processen van het sociale leven verantwoordelijk zijn voor de opbouw en afbouw van het stedelijk landschap en dat die om die reden dus veranderlijk is.

Volgens Yáziqi (2001), wordt het landschap gevormd door elementen die vooral symbolisch zijn en geaccentueerd kunnen worden door architectonische componenten. De typisch Nederlandse architectuur is een van die symbolische elementen dat het toeristische landschap van Holambra vormt en geeft de toeristen het gevoel dat ze enkele momenten in Nederland zijn. Hoewel de typische gevels worden onderbroken door andere landschappelijke elementen die de toerist terugbrengen naar de realiteit, zijn deze gebouwen belangrijk, omdat ze de Nederlandse kolonisatie symboliseren en tegelijkertijd de Braziliaanse cultuur ontkennen. De gedachte om een geïdealiseerd scenario te bouwen wordt door David Harvey, Engelse geograaf, "disneyfication" (Disney + action) genoemd.

Het idee om Nederlandse gevels te bouwen in Holambra is ontstaan met het plan om een Nederlandse aankleding te geven aan het terrein van de Expoflora (jaarlijks evenement in september, dat ongeveer 300.000 bezoekers ontvangt, waarin een bloemen- en plantenexpositie centraal staat en dat gebruik maakt van de Nederlandse cultuur als attractie, waarbij te denken valt aan de gastronomie, het klompendansen en de bloemen- en plantendecoratie). Dit gebeurde in de jaren '80, toen de Expoflora werd gestart door de Coöperatie Holambra. Na de privatisering van het evenement in de jaren '90 en tegelijkertijd de gemeentelijke zelfstandigheid (1991) groeide het gebruik van Nederlandse gevels op het Expofloraterrein en werd het een element van het landschap van de groeiende stad. Volgens een gemeentelijke verordening ingevoerd in 1994 (080/94) wordt er korting gegeven op onroerendezaakbelasting bij het aanleggen en gebruik van typisch Nederlandse Renaissance gevels van de 17de en 18de eeuw door commerciële vestigingen.

Tegenwoordig, meer dan 20 jaar na de invoering van de gemeentelijke verordening, zijn er in de stad verschillende Nederlandse gevels te zien, die meestal op eigen wijze geïnterpreteerd en aangepast zijn aan de lokale omstandigheden. Kort samengevat, wat er wordt aangetoond is dat het stadsgezicht van het "stukje Nederland in Brazilië", dat vooral het belang van de toeristensector dient, bestaat uit typische architectuur die een geïdealiseerd scenario vormt en een stereotype van hoe de Nederlandse architectuur in Brazilië gezien wordt.

Afbeelding links: “Nederlandse” gevels in een toeristische straat van Holambra (2015).
Afbeelding rechts: Nederlandse Renaissance architectuur in Amsterdam (2015).
Bron: eigen bezit.

Behalve de gemeentelijke verordening (080/94) bezit Holambra ook de titel “Toeristisch Oord van de Staat São Paulo”, waardoor de gemeente jaarlijkse toelages ontvangt van de staat São Paulo voor het opzetten en herstellen van toeristische infrastructuur, evenals voor het onderhoud van groenvoorzieningen en straatmeubilair.

De bedoeling van het onderzoek is om uitgaande van van het geïdealiseerde toeristische stadsgezicht de gevolgen van het stedelijk beleid aan te tonen. De effecten van dat beleid strekken in de praktijk verder dan het toerisme. De toeristificatie van het stadsgezicht beïnvloedt ook andere stedelijke dynamische processen, zoals op het gebied van de woningbouw, sociale segregatie en vastgoedwaardering.

Ruimtelijk-landschappelijke gevolgen

Bij het weergeven van de onderzoeksresultaten, zijn de gevolgen in twee soorten verdeeld: indirecte en directe gevolgen voor het toerisme. De indirecte gevolgen voor het toerisme zijn over het algemeen: bevolkingsgroei, horizontale stadsuitbreiding en vastgoedwaardering. Voor deze tekst worden de drie thema's op een geïntegreerde wijze behandeld, omdat ze direct met elkaar in verband staan.

In de laatste twee decennia is de bevolking van Holambra meer dan verdubbeld. Uit een laatste onderzoek, gehouden in 2015, bleek dat de jaarlijkse bevolkingsgroei op 3% lag, wat erg hoog is in vergelijking met het gemiddelde van de staat. Alleen al van 2010 tot 2014 groeide de bevolking met 15 %. Volgens ditzelfde onderzoek, waren de factoren die deze groei beïnvloedden: werkgelegenheid, de uitstekende locatie en **levenskwaliteit**.

Vanwege de bevolkingsgroei en het gemeentelijk Bouwbesluit dat verticale stadsuitbreiding beperkt, neemt het stedelijk gebied van de gemeente steeds meer ruimte in beslag. Wat vroeger plattelandsgebied was, maakt tegenwoordig deel uit van de stad, merendeels door de aanleg van gesloten condominiums (beschermde woonwijken, met beperkte toegang). De nieuwe bewoners, die al eerder genoemd zijn in de introductie, zijn in het algemeen welgestelde gezinnen die de financiële mogelijkheid hebben om huizen te bouwen in de nieuwe condominiums. Aan de ene kant houdt de stad de verticalisering tegen, aan de andere kant creëert zij ook particuliere woon- en recreatiegebieden, met als resultaat het buitensluiten van bepaalde sociale groepen. Uit het onderzoek bleek ook dat 20% van de bevolking 60% van het inkomen bezit, wat betekent dat de sociale ongelijkheid erg hoog is.

Het laatste gevolg betreft de vastgoedwaardering, die beïnvloed wordt door de beperking van de stad om nieuwe stedelijke gebieden te creëren en te kunnen verticaliseren. De nieuwe vermogende gezinnen drijven de vastgoedwaardering omhoog, omdat het logisch is dat de markt reageert op de belangstelling van de kopers. Als de nieuwe bewoners in een stad willen

wonen met een mooi stadslandschap, kwaliteit van leven, verplaatsingsgemak, veiligheidsgevoel enzovoort, gebruikt de markt die argumenten om de waarde van de grond te verhogen.

Het spreekt voor zich dat de invloed van het toerisme en de daaraan gelieerde noodzaak tot ontwikkeling van publieke recreatieruimtes, mooie landschappen, waardering van de lokale cultuur, hotels, restaurants, vervoersdiensten e.d. direct zichtbaar zijn in het lokale leven. Toeristische steden zijn in staat om een imago te creëren dat bewoners, bedrijven, investeringen etc. aantrekt.

De directe gevolgen van het toerisme zijn: het toeristisch product gebaseerd op de stereotype cultuur; postmodern toerisme en het verlies van erfgoed. Met het toeristisch product gebaseerd op de stereotype cultuur wordt bedoeld dat de toeristische attracties steeds meer gebaseerd zijn op het sociale denkbeeld van wat Nederlandse cultuur is en steeds minder op de daadwerkelijke wordingsgeschiedenis van Holambra. Wat men tegenwoordig aantreft, is een toeristisch cultureel vervalste omgeving, ver verwijderd van de plaatselijke authentieke werkelijkheid. Nogmaals, de gemeentelijke verordening 080/94 weerspiegelt die mentaliteit door het toerisme te promoten via de Nederlandse Renaissance architectuur.

Het postmoderne toerisme en het verlies van erfgoed worden zowel veroorzaakt door het sociale denkbeeld dat het stereotype afdwingt in het stadsgezicht als door het toerisme gepraktiseerd op een manier waarbij ruimtes die verwijzen naar, volgens Pires (2009), een nabootsing van het leven, een fantasiecultuur en parallelle werelden, zoals de door David Harvey omschreven "disneyfication", gewaardeerd worden. In het geval van Holambra treffen we gebouwen aan, die ware monumenten van de Nederlandse kolonisatie zijn. Het zijn historische gebouwen en plekken waar de Nederlandse kolonie zich gevestigd heeft. Uit literatuur- en veldonderzoek blijkt dat gebouwen en locaties uit die tijd tegenwoordig verlaten zijn of een nieuwe functie hebben gekregen.

Deze historische gebouwen krijgen geen enkel type bescherming in het kader van monumentenzorg of anderszins. Het betreft de volgende gebouwen: de oude São Paulo school, de oude kerk, de oude kapokboom (ontmoetingsplaats van de migranten, voor o.m. missen en vieringen) en het huis van C. Hogenboom, voorzitter van de Coöperatie van Holambra. Deze plekken zijn compleet verwaarloosd, vergeten door de tijd of onherkenbaar geworden. Dit laatste is vooral het geval met het huis van C. Hogenboom, gelegen aan de Praça dos Pioneiros (Pioniersplein), in het centrum van Holambra. Het huis heeft zijn originele architectonische karakteristieken verloren en is zonder enige logica van patrimoniaal herstel gerenoveerd. Het huis en de oude São Paulo school behoren toe aan de gemeente Holambra, de andere gebouwen aan de Coöperatie Insumos (agrarische toeleveringsproducten) Holambra.

Hierbij kan worden geconcludeerd dat als gevolg van het politieke beleid ter bevordering van het toerisme in Holambra, de architectuur, gastronomie en Nederlandse culturele feesten gebaseerd zijn op een stereotype. Het huidige toerisme baseert zich op deze kenmerken en verwaarloost de historische gebouwen uit de periode van de kolonisatie, die verloren gaan als gevolg van het vloeibare postmoderne, vluchtige, spectaculaire en mythische toerisme. Er wordt aangenomen dat het toerisme van Holambra in een overgangsfase zit, aangezien het oorspronkelijk is ontstaan uit een immigrantencultuur, een ex-kolonie van Nederlanders met eigen culturele eigenschappen, maar overloopt in een kunstmatigheid die inherent is aan het landschap dat een "typisch" Europees scenario vormt met elementen die dit culturele veld duiden en het ego vullen van degenen die het "Braziliaanse Nederland" bezoeken.

Niet alleen maar bloemen

Het land, het zaad, de regen, de kracht en de hoop was alles wat de Nederlanders hadden toen ze aankwamen op het landgoed Fazenda Ribeirão, aan het einde van de jaren '40. Het ontbrak niet aan inzet, zodat diegenen die alles hadden verloren in het door de oorlog verwoeste Europa, de basis konden leggen van wat tegenwoordig de "Bloemenstad" wordt genoemd. Na het ploegen en het zaaien van het land, was de regen een teken van hoop en welvaart. De schop in het land steken en de zegen van God te vragen voor al het harde werk vormde het symbool van alle inspanning van de coöperatieve boeren gedurende de jaren van het opzetten van een kolonie die voor velen de laatste hoop was.

Toen op de velden van Holambra de eerste knoppen van ontwikkeling kiemden, kregen de bloemen steeds meer groene en gele tinten. De groei, verbonden aan het gevoel van ontwikkeling op de Fazenda Ribeirão, zorgde ervoor dat in de nog landelijke en rustige ex-kolonie stedelijke elementen binnenwaaiden en men nieuwe mogelijkheden van de nieuwe wereld leerde kennen.

Het duurde niet lang voordat de cultuur die door de Nederlanders was meegebracht de identiteitslacunes van de stedelijke ontwikkeling van de zich vormende stad zou vullen. Aldus kregen de bloemen, symbool van de plaatselijke ontwikkeling, kleuren die de gele en groenen tinten zouden vermengen met het rood-wit-blauw. Zo werd Holambra bekend als een stukje Nederland in Brazilië en vormde daarmee de weergave van de samenwerking tussen Brazilianen en Nederlanders. De naam Holambra, samenvoeging van de woorden HOLLand, AMerika en BRAzilië, werd het teken van die unie. Momenteel, verkerend middenin een fase van stedelijke expansie en economische ontwikkeling, leert de stad nieuwe uitdagingen van de groei kennen. Niet alle plantages zijn vrij van plagen, en dus ook de Holambrese gemeenschap niet.

In het postmoderne kapitalisme gestoeld op het vooruitgangsidee, waarin politieke besluiten beladen zijn met economische en elitaire invloeden, lijdt het "Braziliaanse Nederland" aan de plaag van toeristificatie, gentrificatie en de snelle dynamisering van het stedelijke gebied. Het tekort aan openbare recreatieruimtes, gebrek aan veiligheid in de Braziliaanse steden en de groei van middelgrote en grote steden zorgden ervoor dat Holambra, gelegen in een van de belangrijkste economische en technologische regio's van het land, richtpunt is geworden van de stedelijke en bevolkingsgroei waarbij families op zoek gaan naar het plattelandleven, waar nog het gevoel heerst van rust, veiligheid en een sociale gemeenschap.

Zo heeft dit stukje Europees leven op Braziliaanse grond vluchtige veranderingen ondergaan in zijn stedelijke en rurale dynamiek. Het platteland, in toenemende mate gemechaniseerd en vertechnologiseerd, ziet de productie intenser en groter worden, maar het verliest ook ruimte aan de stad, die groeit om nieuwe woongebieden te creëren. Deze ruimte die wordt gedomineerd door de vastgoedmarkt, ontwikkelt nieuwe stedelijke grenzen, letterlijke grenzen, waar de woonwijken worden omsloten door stevige muren die de rust moeten "garanderen" in de particuliere ruimtes, die vanwege de onveiligheid van het openbare leven worden opgezet, om het recht op veiligheid te "garanderen".

Ook al wordt Holambra beschouwd als een van de beste Braziliaanse steden om in te leven, aangezien de criminaliteitscijfers heel laag zijn, en de levenskwaliteit, gemeten door sociale, ecologische en economische indicatoren, hoog is, geven de condominiumprojecten geen mogelijkheid voor het experiment van een openbaar sociaal leven dat de door Lefebvre (1991) genoemde beginselen in acht neemt. Er kan dus gesteld worden dat ook in de kleinere steden het kapitaal voorkeur krijgt bij de politieke en sociale beslissingen.

Deze studie toont aan dat het toerisme op zich, en het stedelijk beleid op dat terrein, grote invloed hebben op de opbouw en transformatie van de stedelijke dynamiek als geheel. De casus Holambra laat zien hoe steden worden verzwakt door het belang van het kapitaal bij het vormgeven van hun lokale identiteit, bij stedelijke transformaties, in de relaties tussen de stad en het platteland, en vooral in de relaties en de sociale opbouw.

HAYLLAR, Bruce *et al.* Turismo em cidades: espaços urbanos, lugares turísticos. Rio de Janeiro: Elsevier, 2011.

LEFEBVRE, Henri. O Direito à Cidade. Tradução Rubens Eduardo Frias. São Paulo: Centauro, 2001.

MELLO, João L V. H. Holambra, um pedacinho da Holanda no Brasil. As atuais consequências espaço-paisagísticas urbanas de políticas urbanísticas voltadas à turistificação da paisagem. 116 p. Monografia de Conclusão de Curso (Graduação em Turismo) – Universidade Federal de Minas Gerais, 2015.

PIRES, Marina S. TURISMO E PÓS-MODERNIDADE: TEORIA, CULTURA E SUSTENTABILIDADE (Dissertação de Mestrado Profissional). Brasília: UNB, 2009.

YÁZIGI, Eduardo. A alma do lugar: turismo, planejamento e cotidiano em litorais e montanhas. – 2 ed. – São Paulo: Contexto, 2001.